

Sovyetlerde Biyoetik İhlâllerine Yönelik Bir Eleştiri: Mihail Bulgakov'un "Köpek Kalbi" Eserinde İnsan-Hayvan Melezi

A Criticism of Bioethical Violations in Soviet Union: Human-Animal Hybrid in Mikhail Bulgakov's "Heart of a Dog"

Duygu ÖZAKIN^a

Özet: Rusya'da biyoetik tartışmalarının tarihçesini ortaya koyan bu çalışma, Rus biyoetik anlayışının inşasında edebiyatın kurucu işlevlerine mercek tutmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, aynı zamanda bir tıp doktoru olan Rus yazar Mihail Bulgakov'un, insan hipofizini köpek bedenine naklederek melezi bir tür geliştirmeye çalışan Doktor Preobrajenski'nin ve deney sonucu ortaya çıkan yaratığının hikâyesini anlattığı "Köpek Kalbi" adlı uzun öyküsü, Sovyet döneminde insanlara ve hayvanlara yönelik işlenen etik ihlalleri çerçevesinde incelenmiştir. İnceleme doğrultusunda ilgili eserin, Rus biyolog İlya İvanov'un 1920'li yıllarda insan-şempanze melezi canlılar üretmek adına Sovyet hükümetinin desteğiyle Afrika'da yürüttüğü ve deneklerin gönüllülük esasına göre seçilmemesi neticesinde sürdürmekten men edildiği bir dizi radikal deneyi eleştirdiği bulgulanmıştır. Çalışmada, Sovyetlerde biyoetik ihlallerinin, tıp ve biyoloji bilimlerinin ideolojik aygıtlar olarak kullanılmasından ileri geldiği ve henüz biyoetik kavramı altında tanımlanmamış olan bu ihlallerin, kavramın batı dillerinden Rusçaya geçerek yaygınlaşmasından çok daha önce, edebi eserler aracılığı ile gündeme taşındığı sonucuna erişilmiştir.

Anahtar Sözcükler: biyoetik, biyopolitika, insan-hayvan melezi, Mihail Bulgakov, İlya İvanov.

--

Abstract: The main objective of this study, which presents a short history of debates on bioethics in Russia is to examine closer the founding functions of literature in the construction of Russian bioethics. A former medical doctor Mikhail Bulgakov's novella "Heart of a Dog" tells the story of Doctor Preobrazhensky, who tries to develop a hybrid species by transferring a human pituitary into a dog's body and his experimantal creature. The novella is examined within the framework of ethical violations committed against humans and animals during the Soviet period. The findings show that the novella criticizes a series of state-funded radical experiments, which Russian biologist Ilya Ivanov carried out during 1920's in Africa. Ivanov was prohibited to continue the experiments due to the fact that the subject group were not selected on a voluntary basis. It was concluded that bioethical violations in Soviet era arose from the ideological instrumentalisation of medical and biological sciences. Besides, the violations, which had not yet been defined then under the concept of bioethics, were brought to the agenda through literary works long before the entrance and circulation of the concept from western languages into Russian.

Keywords: bioethics, biopolitics, human-animal hybrid, Mikhail Bulgakov, Ilya Ivanov.

^aDr., Araştırmacı, ✉ dozakin@erciyes.edu.tr

Gönderim Tarihi: 14.10.2019 • Kabul Tarihi: 28.10.2019

GİRİŞ

İoanna Kuçuradi, son dönemde etik kavramının yeniden gündeme geldiğini, ancak bilimsel bir alan ya da felsefenin bir alanı olan etikten ziyade “meslek etikleri” adı verilen ve aralarında biyomedikal etik (biyoetik) ve basın etiğinin başı çektiği bir dizi etik anlayışının gelişmekte olduğunu ifade eder. Kuçuradi, gündelik hayatta ya da mesleki yaşamda karşılaşılan ve kişinin çözmek durumunda kaldığı etik problemlerle, felsefenin yanıtlamaya çalıştığı etik problemleri birbirinden ayırır. Felsefe, doğru eylemin ne olduğu sorusuna teorik yanıtlar vererek, bu yanıtlarla felsefi bilgiler bütüncesi meydana getirirken; meslek etikleri belirli bir durumda, belirli koşullarda kişinin nasıl eyleme geçmesi gerektiğini, “*üzerinde bir konsensüsün olabileceği*” evrensel davranış normları yoluyla düzenlemeye çalışır. Meslek etikleri arasında biyoetik “*hem ilgili normlar bütünü, hem de bunlarla teknik olarak uğraşan alanı dile getirmek için*” kullanılmaktadır (1).

Mesleki etiklerden biri olan biyoetiğin, bir başka deyişle biyomedikal etiğin tıp etiğiyle yakın ilişkisi kabul edilmekte, ancak tıp etiği ve biyoetik terimlerinin eş anlamlı olmadıkları vurgulanmaktadır. Dünya Tabipler Birliği tarafından yayımlanan “Tıp Etiği El Kitabı”na göre tıp etiği “*birincil olarak tıp uygulamalarından kaynaklanan konulara odaklanırken, biyoetik, daha genel olarak biyolojik bilimlerin gelişmesiyle ortaya çıkan ahlaki sorunlarla ilgilenen çok geniş bir konudur*” (2).

Bu çalışmada değerlendirilecek olan “Köpek Kalbi” adlı edebi eserin hem tıp etiğini, hem de biyoetiği ilgilendiren ve her iki alanın kesiştiği noktada konumlanan değerler ve normlara ilişkin birtakım sorunları kurgusal gerçeklik yoluyla dile getirmesi, edebiyatın tıp biliminin dönemsel problemlerinden hareketle etik tartışmalara katkıda bulunabileceği düşüncesini örneklemektedir. Nitekim edebi eserlerin ve öteki kurgusal sanat yapıtlarının meslek etiklerine, özellikle tıp etiğine ve biyoetiğe ait temel ilkelerin anlaşılmasını, tartışılmasını ve benimsenmesini pekiştirdiği yönünde çeşitli görüşler mevcuttur. Erbay, öykü vasıtasıyla tıp etiği üzerine söz söylemenin “*sağlık alanındaki etik konuları gündeme getirmek için yeni, farklı ve iyi bir alternatif*” (3) olabileceğini dile getirmektedir. Rus araştırmacılar Statsenko ve Meşçeryakova ise, tıp eğitimi sisteminde kurgusal eserlerin önemine değinmekte ve tıp öykücülüğünün, öğrencinin tıbbi uygulamada karşılaşılan etik zorlukları anlamasını kolaylaştırdığını ifade etmektedirler. Araştırmacılar, tıp eğitimi sürecine dâhil edilen kurgu örneklerinin, geleceğin doktorlarının hastalarını, onların acılarını ve isteklerini daha iyi anlamalarına ve hastaları, kendilerine özgü birer iç dünyaya sahip olan bireyler olarak algılayan bir yaklaşım geliştirmelerine yardımcı bulunduğunu vurgulamaktadırlar (4).

Erbay “tıp öyküsü” olarak kabul edilebilecek bir yapıtın temel niteliklerine “*tıp ortamını bir hekim ya da bir sağlıkçı gözünden yorumlayan, kurgusu tıbbi gerçeklerle çelişmeyen*” yapıt tanımlamasıyla açıklık getirmektedir. Erbay verdiği bilgilere, tıp öykülerinin tıp-sağlık kitabı raflarında değil, edebiyat-öykü kitabı raflarında okurla buluştuğunu eklemektedir (3). Tıp öykücülüğünün örneklediği bir edebi yapıt, tahmin edileceği üzere sıklıkla tıp kökenli edebiyatçıların kaleminden çıkmaktadır ve yazarların gözlem kabiliyetinin tıp alanındaki tecrübeleri ile bütünleşmesi sonucu sadece hasta hikâyelerine değil; tıbbi ve etik problemlere, ikilemlere, ihlallere de yer verebilmektedir.

RUS BİYOETİK ANLAYIŞININ GELİŞİMİNDE EDEBİYATIN KURUCU ROLÜ

Rusya’da biyoetik, “*batıda 20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan oldukça genç bir bilim dalı*” (5) olarak kabul görmektedir. İlgili coğrafyada biyoetik düşüncesinin ve terminolojisinin gelişiminde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında etkin olan Rus felsefecilerin katkılarına dikkate almak, biyoetiğin düşünsel temellerine erişmeyi mümkün kılmaktadır. Zira A.S. Homyakov, V.S. Solovyov, N.F. Fyodorov, V.V. Rozanov, P.A. Florenski gibi Rus filozofları, insanın etik değerleri benimseyen bir yaşam sürdürmesi gerektiği düşüncesinde birleşmişlerdir. Rus araştırmacı Zasuhina’ya göre Rus felsefesinin ayırt edici özelliklerinden biri, “etik-merkezci” bir kimliğe sahip olmasıdır. Başka bir deyişle, Rus düşünürlerin odağı her zaman insan davranışlarındaki iyilik ve kötülük

sorunu olmuştur. Bu nitelik, söz konusu dönemin felsefi çalışmalarını biyoetik için tükenmez bir ahlâkî bilgi kaynağı haline getirmiştir (6).

Sedova ve Reymer, biyoetiğin genel kanının aksine uzun bir geçmişe dayandığını, biyoetik problemlerin Rus edebiyatındaki erken dönem yansımaları takip edildiğinde, kavrama ilişkin ilk fikir yürütme faaliyetlerinin ortaya çıktığını ifade ederler. Adı anılan araştırmacılara göre, biyoetik alanında tartışma konusu olan etik/ahlaki ilişkiler, Rus kültürel mirası ile yakın bağları dâhilinde ele alınmalıdır; zira 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl Rus edebiyatı, insanın ahlak anlayışının ve yaşama uygun tutumlarının bir özeti niteliğindedir. Kişisel ahlak, maneviyat anlamlarına gelen ve “*nравственность*” (нравственность) olarak tabir edilen olgu, söz konusu dönemde Rus kültürünün önemli bir sosyal-psikolojik kategorisi haline gelmiştir (7).

Biyoetik problemlerin varlığı, 20. yüzyılın son çeyreğinde “biyoetik” kavramı altında açıkça ortaya konulmadan çok daha önce, Rus edebiyat çevrelerinde derin bir şekilde hissedilmiştir. Bugün bile biyoetik alanında henüz cevaplanamamış olan sorular, dönemin Rus entelijansiyasında yürütülen canlı tartışmaların konuları arasında yer almıştır. Rus aydınları arasında biyoetik ilkelerinin ve değerlerinin oluşumu, bir kavram ve disiplin olarak biyoetiğin ortaya çıkışından önce başlamıştır. Bu tartışmalarla sadece A.P. Çehov, M.A. Bulgakov, V.V. Veresayev gibi tıp kökenli edebiyatçıların öykülerinde değil; aynı zamanda L.N. Tolstoy, F.M. Dostoyevski, İ.S. Turgenyev gibi edebiyatçıların eserlerinde de karşılaşmak mümkündür (7).

Bugün Rusça literatürde “biyoetik” terimi özgün şekliyle “bioetika” (биоэтика) biçiminde kullanılmaktadır, bununla beraber kimi zaman terimin yerine “yaşam etiği” (этика жизни) tanımlaması da tercih edilmektedir. Böylelikle terimin sadece insanların değil, tüm canlıların haklarını gözetten biosentrik (canlımerkezci) bir kavramsal çerçeveye sahip olduğu vurgusu, Rus dilinde de korunmaktadır.

Rusya’da tıp etiğinin gelişiminde takip edilen güzergâhı ortaya koymak, tıp etiği ve biyoetiğin dönemsel sorunlarına ilişkin politikaların hangi fikirlere dayanılarak geliştirildiğini açığa çıkarmak bakımından önemlidir. Aseeva ve Volokhina’ya göre Rus tıp etiğinde değer öncelikleri, içerikleri aşağıda belirtilen -ve tarihsel önem arz eden olaylara dair açıklayıcı bilgiler ekledikimiz- dört aşamada oluşmuştur (8).

İlk Dönem: 19. yüzyılın başından 1917 Ekim Devrimi’ne kadar geçen süreçtir. Paternalistik tıp modelinin benimsendiği dönemdir. Bilindiği üzere bu modelde hekim tıbbi karar alma ve uygulamada yetkeyi elinde bulundurur, hastayla işbirliği içine girmez, çözüm karşılıklı katılım yoluyla bulunmaz; zira paternalistik (babacı) tanımlamasından da anlaşılacağı üzere, hasta için en iyi tedaviye sadece hekimin karar verebileceği görüşü kabul edilmektedir.

İkinci Dönem: Ekim 1917’den 1940’ların ortalarına kadar geçen süreçtir. Devrim sonrası ideolojik kaygıların tıp dünyasına da sirayet ettiği ve siyasetin bilimi etkisi altına aldığı dönemdir. Bu çalışmada incelenecek olan “Köpek Kalbi” adlı eser ve biyolog İlya İvanov’un melezleme çalışmaları söz konusu dönemin bilim politikalarının birer ürünüdür.

Üçüncü dönem: 1940’ların ortalarından 1980’lerin sonuna kadar geçen süreçtir. Tarihte Nuremberg/Nürnberg Mahkemeleri olarak anılan, 1945-46 yıllarında Nazi suçlularının yargılandığı duruşmalardan sonra başlayan ve tıbbi etik kavramının dolaşıma girdiği dönemdir. Aynı zamanda bu dönemde, yukarıda tanımını verdiğimiz paternalistik tıbbın İkinci Dünya Savaşı döneminde görülen yıkıcı etkileri açıkça tartışılmaya başlanmıştır. Zira anılan dönemde, savaş mağdurları –bilhassa toplama kamplarındaki mahkûmlar- üzerinde gönüllülük esasına dayanmayan bir dizi zorunlu deney gerçekleştirilmiştir.

Dördüncü dönem: 1990’ların başından günümüze kadar uzanmakta olan süreçtir. Batıda tartışılan değerlerin etkisiyle şekillenmiş olan ve biyoetiğin bilimsel bir terim olarak Rusça literatüre girdiği güncel dönemdir (8).

Mesleki etiklerden biri olarak tanımlanan biyoetik, bir araştırma alanı olarak felsefe, sosyoloji, antropoloji, tarih, hukuk, teoloji, edebiyat gibi farklı bilim dallarından araştırmacıların katkılarına açık biçimde şekillenmekte

ve gelişmektedir. Bu durum, Rus biyoetiği açısından da geçerliliğini korumuştur. 15 Mart 1992'de Rus Bilimler Akademisi bünyesinde Rus Ulusal Biyoetik Komitesi kurulmuştur. Komitenin ilk başkanları biyolog akademisyen A.A. Bayev ve felsefeci akademisyen I.T. Frolov olmuştur. Petrov ve Yudin, 1980'lerden itibaren Rusya'da varlık gösteren biyoetiğin, o zamandan beri biyologlar, doktorlar, filozoflar ve avukatlar arasındaki disiplinlerarası diyalog ve işbirliği ile geliştiğine ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin de kısa sürede bu diyalogun eşit paydaşlarından biri haline geldiğine işaret ederler. Rus biyoetik bilimi, son yıllarda, organ ve doku naklini de kapsayan etik ve yasal konulara ilişkin tartışmalara yol açmıştır (9). Bu nedenle, çeşitli disiplinlerden sözcülerin toplum üzerindeki ikna kabiliyetlerine ve güvenilirliklerine dayanan açıklamalar zorunlu hale gelmiştir.

Rus kültüründe bilhassa Ortodoks muhafazakâr görüşlerin biyoetik düşüncesine halen etki ettiğine dikkat çeken Şapoşnikov, Rusya'da biyoetik ve biyoteoloji arasında zorunlu bağlar kurulduğuna işaret etmektedir. Biyoetik sorunların çözümüne yönelik yaklaşımlar, bir yandan kişisel özgürlük, eşitlik, insanlık onuru ve sosyal adalet duygusunu öne çıkaran seküler ideolojiye; öte yandan çocuk doğurma, cinsellik, yaşam, acı çekme ve ölüm konularındaki geleneksel Hıristiyan görüşlerine dayanmaktadır (10). "Biyotiğin Temelleri" (The Foundations of Bioethics) adlı çalışmasında aynı çelişkinin mevcudiyetine işaret eden Engelhardt, biyoetik problemlerin sadece sağlam rasyonel argümanlar yoluyla çözülemeyeceğini, farklı etik algılarına sahip olan toplumların neyin etik olup olmadığına ilişkin nihai kararlarına kültürel, geleneksel ya da dini kodların etkisi altında kalmadan, tamamen evrensel ve objektif bir bakış açısıyla erişmelerinin imkânsızlığını vurgulamaktadır. Söz konusu çeşitlilik, belirli bir ahlaki bakış açısını evrensel ve daimi değer olarak gerekçelendirmeyi zorlaştırmaktadır. Tüm insanların paylaşabileceği, akla dayanan seküler etik realitelerin ortak ahlaki standartlar haline getirilmesi, bilim dünyasının ideali olmuşsa da; toplumsal eğilimler, hassasiyetler, insan doğası gibi faktörler göz ardı edilememektedir (11). "Biyotiğin Doğuşu" (The Birth of Bioethics) adlı çalışmasında Jonsen ise, 1970'lerde ortaya çıkmaya başlayan biyoetik tartışmalarında ilk dönemlerden beri teologların da söz sahibi olduklarını, biyoetik konferanslarında tanınan simalar haline geldiklerini ifade eder (12). Bu bağlamda, Rusya'da Sovyetlerin dağılmasının ardından gelişen biyoetiğin, Ortodoks muhafazakârlığından izler taşıması şaşırtıcı görünmemektedir. Liberal bir karaktere sahip olan Protestanlığın aksine Katolik ve Ortodoks mezhepleri, Hıristiyanlığın muhafazakâr mezhepleri olarak kabul görmektedirler (6). Dolayısıyla Rusya'da gelişmekte olan biyoetik anlayışında bir yandan seküler-rasyonel; öte yandan Ortodoks muhafazakâr düşüncelerin etkisi hissedilmektedir.

Rusya'da biyoetiğin gelişimi, tüm tıp ve farmakoloji öğrencileri için zorunlu biyoetik derslerinin 2001 yılında başlatılmasıyla önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Biyoetik üzerine Sağlık Bakanlığı'nın önderlik ettiği bir dizi konferans düzenlenmiştir. Akademisyenlerin ileri düzeyde biyoetik eğitimi alması, biyoetik alanında yol kat edilebilmesi açısından Rusya için halen yaşamsal önem arz etmektedir (9).

Meslek etiklerinden biri olma özelliği gösteren ancak aynı zamanda akademik bir disiplin olarak varlığını koruyan biyoetiğin kapsamına aldığı bazı problemlerin erken dönem görünüşleri, Rus yazar Mihail Bulgakov'un "Köpek Kalbi" adlı uzun öyküsünde yansımaları bulmaktadır. İnsanlar ve hayvanlar üzerinde uygulanan deneylerin niteliği, deneklerin gönüllülük esasına göre seçilip seçilmediği, deney yürütücülerin dönemin hâkim ideolojisi ile kurduğu bağlar ve bilim insanlarının etik duyarsızlıkları, eserin başat meseleleri arasında yer almaktadır.

"KÖPEK KALBI" NDE BİYOETİK İHLÂLLERİNİN ELEŞTİRİSİ VE İLYA İVANOV'UN MELEZLEME DENEYLERİ

İlk kez 1925 yılında yayımlanan "Genç Bir Doktorun Anıları" adlı eseriyle tıp öykücülerindeki yerini alan Mihail Bulgakov (1891-1938), 1916 yılında Kiev Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Bir süre köy doktoru olarak görev yaptıktan sonra kendini edebiyat faaliyetlerine adanmak için mesleğini bırakan Bulgakov (13), çağdaşı Anton Çehov gibi, tıp kökenli bir Rus yazarı olarak adını dünyaya duyurmuştur. Ancak Bulgakov, 1917 Ekim Devrimi sonrası Sovyet rejiminin edebiyatın içeriği ve işlevini, komünist propagandayı önceleyen temel ilkeler doğrultusunda şekillendirme eğilimiyle uyumsuzluğa düşmüştür. Bu durum Bulgakov'un

dönemin pek çok aydını gibi ülkeden sürülmesiyle ya da muhalif bir kimliğe sahip olmanın bedelini canıyla ödemesiyle neticelenmemişse de, yazarın metinlerinde söz konusu kısıtlamanın izlerini görmek mümkündür.

Sansüre takılma endişesi, Bulgakov'un otoriteye çeşitli türsel yenilikler yoluyla direnmenin imkânlarını araştırmasına neden olmuştur. Yazarın metinlerinde okurun karşısına çıkan fantastik unsurlar ve bilim kurgu öğeleri, dönemin dünya edebiyatlarında olduğu gibi, Bulgakov edebiyatında da sansürden kurtulmanın ve dolaylı yoldan da olsa politik tavrını muhafaza etmenin birer aracına dönüşmüştür.

Bulgakov'un, laboratuvarında toplumsal açıdan yıkıcı sonuçlar doğuracak deneyler yapan bir zooloji profesörünün öyküsünü anlattığı "Kader Yumurtaları" adlı eserini Türkçeye kazandıran Erinç, yazarın "sansüre karşı geliştirdiği manevralarla kendine yeni bir üslup kazandırdığını" belirtir. Ayrıca, Sovyetlerde sansür sisteminin nasıl işlediğini iyi bilen Bulgakov'un "kendi kurduğu iç sansür sisteminin bağışladığı kelimelerle eserlerini yazdığını" ifade eder. Erinç, Bulgakov'un 1920'lerin ilk yarısında kaleme aldığı, bu yazıda incelediğimiz "Köpek Kalbi"nin de aralarında bulunduğu eserlerinde, rejimin büyüme hırsına bilimi dahi alet etmesini öykülediğini ve "açgözlülüğün bilim sanılması" yanığına dikkat çektiğini vurgular (14). "Kader Yumurtaları" gibi, yazarın 1925 yılında kaleme aldığı "Köpek Kalbi" eseri de, henüz biyoetik terimi altında tartışılmaya başlanmamış olan bir dizi tıbbî-biyolojik canlı hakları ihlâlini, Sovyet dönemi bilim politikaları çerçevesinde eleştirmektedir.

"Köpek Kalbi", Doktor Frankenstein gibi "yeni bir insan yaratmak" idealinin peşinden koşan saygın bir bilim insanı olan Profesör Doktor Preobrajenski'nin "yaratığı" ile aralarında kurulan efendi-köle, yaratıcı-yaratık biçiminde formüle edilebilecek tahakküm ilişkisini ve bu asimetrik güç ilişkisinin yarattığı toplumsal problemleri mercek altına almaktadır. Bilindiği gibi, İngiliz kadın yazar Mary Shelley tarafından 1818 yılında kaleme alınan "Frankenstein" romanı, kadavralardan topladığı organları, kemikleri, deri parçalarını birleştirerek yeni bir canlı yaratmaya çalışırken ortaya bir canavar çıkaran ve tanrıya öykünmenin cezasını kendi elleriyle yarattığı canavar dolayısıyla ölecek ödeyen Doktor Frankenstein'in hikâyesini anlatmaktadır. Yaratıcısının adıyla anılan mahlûk, tam olarak insana benzemeyen garip bir yaratık olarak can bulduğu için korku yaratmış, toplum dışına itilmiştir. Romanın bilim kurgu, korku, gotik gibi alt türlere dâhil edilmesi, eserin 19. yüzyıl sanayileşmesi sürecinde toplumun tıbbî ve teknolojik yenilikler karşısında duyduğu derin endişelere ayna tutan bir "kıyamet" tahayyülünü konu edinmesinden kaynaklanmaktadır. Sinema ve çizgi roman uyarlamaları da yapılan Frankenstein, toplumun bilimsel ilerlemenin hızı ve kapsayıcılığı karşısında hissettiği anlamlı kaygıların meşhur ve evrensel bir simgesine dönüşmüştür (15). Aralarında biyoetiğin öne çıktığı "uygulamalı etiklerin", diğer bir deyişle meslek etiklerinin "bilim ve teknoloji karşısında insanlığın duyduğu korkunun bir aynası" (16) olarak yorumlanması, Frankenstein türevi öykülerin, biyoetik problemlerin yarattığı toplumsal kaygının kurgusal dünyadaki eleştirisi olduklarını bir kez daha hatırlatmaktadır. Bu bağlamda "Köpek Kalbi", Frankenstein alegorisine gönderme yapan, ancak eleştiri oklarının hedefine Sovyet politikalarıyla uyum içinde hareket eden bilim insanlarını yerleştiren sorgulayıcı bir metin olarak değerlendirilebilir.

"Köpek Kalbi", Frankenstein efsanesini anımsatacak biçimde "Korkunç Bir Öykü" alt başlığını taşımaktadır. Yazarın tıp geçmişine dayalı olarak kanlı ameliyat sahnelerini bütün ayrıntılarıyla okura sunması, özünde hiciv türünde yazılmış olan eserin, korku türüyle paylaştığı bazı ortak perspektifleri belirlemektedir.

"Köpek korkunç şeylere tanık oluyordu. Ağırbaşlı adam kaygan eldivenli ellerini damarlara daldırıyor, beyin parçaları çıkarıyordu. İnatçı adam sürekli bir şeyler elde etmeye çalışıyordu bu parçalarla, kesiyor, inceliyor, gözlerini kısıyor[du]" (17).

"Şarik (...) korkunç şeylere tanık oluyordu gözlerini ayırmadan. Cam kaplarda keskin kokulu, bulanık, iğrenç sıvılar içerisinde insan beyinleri yatırıyordu. İlah (...) eldivenlerin içinde kaygan küt parmaklarıyla kıvrımları kurcalıyordu. Bazen ilah küçük parlak bir bıçak kuşanıyor ve esnek sarı beyinleri kesiyordu sessizce" (17).

Laboratuvarında gençleştirme uygulamaları yapan Profesör Preobrajenski, Moskova sokaklarında karşılaştığı aç bir sokak köpeğini denek olarak kullanmak üzere evine alır. Uzun zamandır soğukla mücadele eden ve açlık çeken köpek bir miktar salam karşılığında kolayca doktorun peşine takılır, karnını doyuran adamı bir ilah, bir efendi gibi görmeye başlar. Doktorun hedefi, insan hipofizi ile testislerini köpek bedeniyle birleştirerek melez bir canlı türü geliştirmektir.

“Laboratuvar köpeği, yaklaşık iki yaşında. Erkek. Cinsi: Sokak köpeği. Adı: Şarik. (...) Kalp, akciğerler, mide, vücut ısı normal. 23 Aralık. Saat akşam sekiz buçukta Avrupa’da Profesör Preobrajenski yöntemiyle ilk ameliyat gerçekleştirildi: Kloroform narkozu altında Şarik’in testisleri alındı ve yerlerine ameliyattan 4 saat 4 dakika önce ölen 28 yaşında bir erkeğin Profesör Preobrajenski’nin yöntemine göre sterilize salin solüsyonunda saklanmış bedeninden alınan testisleri yerleştirildi (epididim ve spermatik kordonlarla birlikte.) Hemen ardından kafatası üst kısmının trepanasyonu gerçekleştirilerek köpeğin hipofizi alındı ve yukarıda bahsedilen insandan alınan hipofizle değiştirildi.” (17).

Alkolik ve sabıkalı bir adama ait olan hipofizin bir sokak köpeğinin bedenine nakledildiği deneyin sonucunda, mucizevi bir tür yerine kaba, cahil, küfürbaz ve pek çok kötü alışkanlığa sahip olan bir “insanımı” ortaya çıkar. Canlının vücudundaki köpek tüyleri günden güne dökülür, havlamaların yerini ancak bir sokak serserisinin sahip olabileceği ölçüde gelişmiş kelime dağarcığı alır. Deney sonucunda ortaya çıkan yaratık, geçen zamanla beraber giderek insan görünümüne yaklaşırsa da yarı-insan, yarı-hayvan bir melez gibi davranmayı sürdürür. Köpek Şarik’ten insana evrilmesi sağlanan yaratık, Poligraf Poligrafoviç Şarikov adını alır, ideal bir Sovyet vatandaşı olabilmek için siyasi sloganlar ve marşlar ezberler. Ancak kendisinin, doktorunun ve ekibinin tüm çabalarına karşın sokakta edindiği alışkanlıklardan vazgeçmeyi başaramaz. *“Profesör hasta kabulünü bıraktı. Bu varlığın dolacağı muayenehaneden saat beşten beri besbelli kaba küfürler iştiliyor, bir de şöyle bir söz: ‘Bize iki bira daha.’” (17).* Şarikov, topluma uyum sağlayamadığı için çevresindeki insanlar kadar onu kendi elleriyle yaratan doktoru tarafından da dışlanır ve “efendisine”, Profesör Preobrajenski’ye isyan eder.

“Ben mi istedim beni ameliyat etmenizi? diye havladı adam öfkeyle. İşe bak be! Bir hayvancağzı yakala, başını dilim dilim doğra, sonra da hor gör. Belki ameliyat için izin vermedim, ne belli? Ve... (küçük adam bir formülasyon arar gibi gözlerini tavana dikti) yakınlarım da vermedi. Sizi dava etme hakkına sahibim belki, değil mi?” (17).

Melez yaratığın, sokak köpeği Şarik’ten vatandaş Şarikov olmaya giden yolda maruz kaldığı hak ihlalleri mercek altına alındığında, Bulgakov’un dönemin bilim dünyasında meşru kabul edilen hibridizasyon girişimlerine ve bu deneylerin devlet himayesinde gerçekleştirilmesine eleştiriler yönelttiği anlaşılmaktadır.

Bahsi edilen girişimlerin dünya çapında ses getirmesini sağlayan deneylere imza atan bilim insanlarının en tanınmışlarından biri olan Rus-Sovyet biyolog İlya İvanov (1870-1932), 1910 yılında katıldığı Dünya Zoologlar Kongresi’nde suni dölleme yoluyla melez canlılar elde edilebileceği konusunda bir sunum yapmıştır. İvanov, insan-şempanze melezi canlılar ortaya çıkarmak amacıyla, 1920’li yıllar boyunca bir dizi çalışma yürütmüştür. Cambridge Üniversitesi Slav Çalışmaları Bölümü’nden Alexander Etkind, Bolşevik Hükümeti’nin bu sıra dışı girişimi finanse ettiği ve zooloji profesörü İvanov’un melezleme deneyinde kullanılmak üzere maymun yakalamak için Afrika’ya devlet desteğiyle keşif gezileri düzenlediği bilgisini verir. Öncelikle dişi şempanzeleri insan spermisiyle dölemeye çalışan ve başarısız olan İvanov, daha sonra şempanze spermelerini enjekte edebileceği dişi insan denek arayışına girmiştir. Etkind, İvanov’un ve Bolşeviklerin bu deneyleri yürütmekteki motivasyonlarına dair üç varsayım öne sürmektedir. İlk olarak, deneyin başarılı olması durumunda, Bolşevik hükümetinin ateist propaganda için somut bir dayanak noktası bulacak olmasının; ikinci sırada dönemin seçkinleri arasında moda olan “gençleştirme” (rejuvenation) müdahaleleri için, -deney başarılı olsun ya da olmasın- getirilen maymunlardan istifade edilebilecek olmasının etkileri göz önünde bulundurulmaktadır. Ve nihayet, melezlemenin başarılı olması halinde, deney sonuçlarının bilimsel yollarla inşa edilmiş “yeni

sosyalist insanı” yaratma fikrinin yolunu açacak olmasının, İvanov’un devlet desteği almasında etkili olduğu düşünülmektedir (18).

İvanov, ilk kez 1910 yılında bilim dünyasına sunduğu fikrini hayata geçirmek için devrim sonrası yılları beklemek durumunda kalmıştır. 1917 Devrimi, İvanov’un araştırmalarını destekleyen finansal himaye ağını yerle bir etmiştir. İvanov’un, 1924 yılında projesiyle hükümete resmi başvuruda bulunurken, din karşıtı propaganda açısından çalışmasının önemine vurgu yapmış olması, ideolojik ve finansal destek almasını kolaylaştırmıştır. İvanov, hiçbir zaman güçlü siyasi görüşlere sahip olmamasına karşın, bilimsel programını kendisine ekonomik destek sağlayan hamilerinin ideolojilerine göre şekillendirmiştir (19). İvanov, devlet bütçesinden aldığı destekle Fransa Gines’ine (Fransa’nın Afrika’daki koloni bölgesi) gitmiştir. Fransız yetkililer tarafından yerli kadınların maymun spermiyle aşılmasına yasaklama getirilmesine karşın İvanov, çalışmanın bu safhasında herhangi bir etik problemin varlığını kabul etmemiştir. İvanov Kremlin’e, Fransızların “burjuva önyargılarından” ve yerli siyahların “ilkel korkularından” söz eden bir rapor göndermiştir. Rus yetkililer, İvanov’a rızası olmadan hiçbir kadın deneğe aşılama yapmaması yönünde talimat vermişlerdir (18). Öte yandan, maymun deneylerini destekleyen Rus Bilimler Akademisi üyeleri, İvanov ve ekibinin Afrikalı kadınlara rızaları olmadan aşılama girişiminde bulunduğunu öğrendiklerinde, deneyler için sağlanan finansal desteği kesmişlerdir (19).

Deneyleri başarısızlığa uğrayan İvanov’un çalışmaları, Aralık 1930’da Sovyet gizli polisi tarafından tutuklandığında sona ermiştir. Bilim insanı, Stalin’in siyasi temizlik hareketinin Sovyet bilim camiasına da sirayet etmesi nedeniyle “tarım uzmanları arasında karşı-devrimci örgüt kurma suçundan” 1930 yılında tutuklanmış, sürgün edilmiş ve 1932 yılında hayatını kaybetmiştir. İvanov’un ölümünün ardından, hibridizasyon programı hakkındaki detaylar Sovyet arşivlerinde gömülü kalmıştır (19).

Sovyetler Birliği’nde “yeni Sovyet insanının” pozitif öjenik yöntemleri (pozitif öjenik türün iyileştirilmesini; negatif öjenik ise türü bozduğu düşünülen örneklerin ayıklanarak ortadan kaldırılmasını hedefler), suni döllenme ve devlet tarafından organize edilen psikolojik dönüşüm yöntemleri tarafından şekillenmesi planlanmış, insan-maymun hibridizasyonu, aynı programın en uç noktalarından birini teşkil etmiştir (18). Sovyetlerin pozitif öjenik yönündeki hedefleri, “Köpek Kalbi” adlı eserin şu satırlarında ifade edilmiştir: “*Bilimde yeni bir alan açılıyor: Faust’un imbiğine başvurmadan homunculus yaratıldı! Cerrahin neşteri yeni bir insan getirdi dünyaya! Profesör Preobrajenski, siz bir yaratıcısınız!!*” (17).

Bilim insanının yaratıcı ile özdeşleştirilmesi bağlamında uzun öykünün kahramanına verilen Preobrajenski soyadı, Bulgakov tarafından bilinçli olarak tercih edilmiştir. Rusçada *preobrajat* (преобразать) fiili “yeniden şekil vermek, dönüştürmek, başkalaştırmak” anlamlarına gelmektedir. Sovyet döneminde biyoloji, insan doğasını ve toplumu mükemmelleştirmenin kilidini açacak bir anahtar olarak kabul görmüştür ve 1920 yılında “Rus Öjenik Derneği” adında bir topluluk kurulmuştur (20). Eserin kahramanı Profesör Preobrajenski’nin “*Ben bambaşka bir şey için emek harcamıştım, öjenik için, insan türünün iyileştirilmesi için*” (17) sözleri, dönemde yürütülen radikal melezleme deneylerinin başlıca hedefini ortaya koymaktadır.

Biyoetik terimini ilk kez 1970 yılında kullanarak, kavramın bugün başvurulanan anlamında dolaşıma girmesini sağlayan Hollandalı biyokimyacı Van Rensselaer Potter (1911-2001), “Biyoetik, Hayatta Kalma Bilimi” (Bioethics, Science of Survival) adlı makalesinde insanlığın acilen “*bilgiyi nasıl kullanacağını bilgisine*” sahip olması gerektiğine işaret etmiştir. Potter bu gerekliliği, insanın hayatta kalabilmesinin, yaşam kalitesini artırabilmesinin ve en önemlisi “toplumsal iyiy” erişmesinin koşulu olarak görmüştür (21). Potter’ın uyarısı, Sovyetler Birliği örneğinde yaşanan çelişkili bir duruma dikkat çekmektedir. 1920’li yıllarda melezleme deneyleri, Sovyet biyologlar ve politikacılar nezdinde “toplumsal iyiy” hizmet etme motivasyonu ile yürütülmüştür; ancak totaliter bir rejimde toplumsal iyinin baskıcı yöntemlerle elde edilmeye çalışılması, radikal melezleme deneylerinin gerçekleştirilmesine ve deneyler sırasında insan ve hayvan haklarına yönelik biyoetik eksenli ihlaller yaşanmasına neden olmuştur. Tıp kökenli bir Rus yazar olan Bulgakov’un “Köpek Kalbi” adlı eseri,

Potter'ın modern insana yönelttiği yaşamsal uyarısının, öyküleme yöntemiyle dile getirilmiş kurgusal bir çeşitlemesinden başka bir şey değildir.

SONUÇ

Kuçuradi'nin normlardan çok *“etik değerlerin felsefi bilgisine dayanan”* bir eğitime ihtiyaç duyulduğu yönündeki anımsatmaları, Bulgakov'un *“Köpek Kalbi”* adlı eseri vasıtasıyla okuru üzerinde yeniden düşünmeye sevk ettiği kadim bir meseleye; normlara uygun davranmak ile etik ilkelere uygun davranmak arasındaki muhtemel çelişkiye ışık tutmaktadır. Mesleki eğitimin, felsefeye dayalı etik eğitimini kapsamaması gerektiğini savlayan Kuçuradi'ye göre, bu nitelikte bir eğitim *“yüz yüze geldiğimiz durumlarda, insan onurunun nerede tehlikede olduğunu gören bir göz kazanmamıza”* yardımcı olabilmektedir. Kuçuradi'ye göre normlar, etik değerleri koruyan kararlar almaya ve etik eylemlerde bulunmaya yetmemektedir. *“Bir durumda bir norma uygun davranmak, ama etik bakımdan değersiz davranmak mümkündür”* (1). Bulgakov'un kahramanı Preobrajenski de, biyolog İlya İvanov gibi dönemin normlarına uygun davranmış; ancak yürüttüğü deneylerde etik ilkeler gözetmemiştir. Bulgakov, doğru ve iyi yaşamın felsefi bilgisine sahip bir bakış açısıyla dönemin bilimsel problemlerine eğilirken; İvanov, etik ilkelere değil; Sovyet döneminde bilim dünyasının iradesini kuşatan ideolojik normlara uygun hareket etmeyi önclemiştir.

Görüldüğü üzere Bulgakov, 1920'lerde henüz biyoetik kavramı altında tartışılmayan ancak bilim dünyasında fikir çatışmalarına neden olan bir dizi hibridizasyon deneyinin eleştirisini, bugün biyoetik olarak tanımlanan perspektiften okura sunmaktadır. Kurgusal kişilik Profesör Preobrajenski'nin deneyi, bir yandan dönemin etik hassasiyetler gözetilmeden yürütülen bilimsel çalışmalarını, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin, devrin hâkim ideolojisine uyumlu yeni bir tip vatandaş yaratma idealini yergi konusu hâline getirmektedir. Bu durumda yazarın hekim kimliğinden kaynaklanan ve tıp dünyasındaki tartışmalı yeniliklere yöneltilmiş olan gözlem gücü, totaliter rejimlerde bilim insanlarının dahi otoritenin emrinde hareket edebildiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca yeni Sovyet vatandaşının yaratılması ideali, dönemde gerçekleştirilen melezleme deneylerine benzetilmektedir. Belirli bir ideolojinin halka propaganda faaliyetleri yoluyla empoze edilmesi girişimlerinin, melezleme deneyleri gibi başarısız sonuçlar doğuracağı, “deney” teknik anlamda başarıyla gerçekleşse dahi ortaya çıkan yeni canlı türünün –Sovyetler örneğinde “yeni insanın”- hem kendi iç dünyasında, hem de beraber yaşadığı toplum nezdinde huzursuzluk ve siyasal karmaşa yaratacağı vurgulanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Kuçuradi İ. Etik ve 'Etikler'. Türkiye Mühendislik Haberleri. 2003; 423 (1): 7-9.
2. Williams JR. Dünya Tabipler Birliği Tıp Etiği El Kitabı. Gözden geçirilmiş 3. baskı. (Çev. M. M. Civaner). Erişim: https://www.ttb.org.tr/kutuphane/tip_etigi_2017.pdf. Erişim tarihi: 1.9.2019.
3. Erbay H. Tıp Etiği, Öykü ve Yazmak Üzerine. Türkiye Biyoetik Dergisi. 2017; 4 (1): 29-35.
4. Statsenko YeA., Meşçeryakova TV. Biyoetik Öğreniminde Edebî-Sanatsal Temsilin Rolü. Rol' literaturno-hudojestvenno go obraza v izuçenii bioetiki. XIX mejdunarodnaya konferentsiya studentov, aspirantov i molodih uçyonih “Nauka i Obrazovaniye”. Tomsk: Tomskiy gosudarstvennii pedagogičeskiy universitet. 2015; 346-350.
5. Kalinina OI. Biyoetiğin Güncel Problemleri. Aktual'niye problemi bioetiki. Vestnik Kuzbasskogo gosudarstvennogo tehniçeskogo universiteta. 2011; (1): 151-153.
6. Zasuhiya VN. Biyoetiğin Hıristiyan-Muhafazakâr Temelleri: Rusya'da Muhafazakâr Biyoetik. Hristiansko-konservativniye osnovi bioetiki: Konservativnaya bioetika v Rossii. Uçyoniy zapiski Zabaykal'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Sotsiologičeskiye nauki. 2010; (4): 48-54.

7. Sedova NN, Reymer MV. From Literary Bioethics to Bioethical Literature. *Life Science Journal*. 2014; 11(10): 538-543.
8. Aseeva I, Volokhova N. Transformation of Value Priorities in the Russian Medical Ethics and Bioethics. *Czech Journal of Social Sciences, Business and Economics*; 2015; 4 (1): 6-16.
9. Petrov RV, Yudin BG. Rusya'da Biyoetiğin Gelişimi. *Razvitiye bioetiki v Rossii. Kazanskiy meditsinskiy jurnal*. 2008; 89 (4): 387-394.
10. Şapoşnikov DA. Seküler Biyoetiğin Ahlaki ve Metafizik Özellikleri. *Moral'niye i metafiziçeskiye osobennosti svetskoy bioetiki. Hristianskoye çteniye*. 2014; (1): 197-214.
11. Engelhardt, HT. *The Foundations of Bioethics*. Oxford & New York: Oxford University Press; 1996.
12. Jonsen AR. *The Birth of Bioethics*. Oxford & New York: Oxford University Press; 2003.
13. Kaşoğlu A. Mihail Afanasyeviç Bulgakov'un "Usta ve Margarita" Romanında Anlatım Sanatı. *Yayımlanmamış doktora tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
14. Erinç E. Önsöz: Kızılara Karşı Alçakça Bir İftira. M. Bulgakov, *Kader Yumurtaları*, (Çev. E. Erinç) içinde, İstanbul: Everest; 2014. (ss. vii-xii).
15. Özakin D. *Rus ve Türk Edebiyatlarında Beden Politikaları (1900-1940)*. *Yayımlanmamış doktora tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2017.
16. Meşçeryakova TV. Biyoetiğin Ortaya Çıkış Nedenleri. *Priçinı poyavleniya bioetiki. Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya*. 2010; (4 (12): 90-100.
17. Bulgakov M. *Köpek Kalbi*. (Çev. M. Yılmaz). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları; 2015.
18. Etkind A. *Beyond Eugenics: The Forgotten Scandal of Hybridizing Humans and Apes*. *Hist. Phil. Biol. & Biomed. Sci*. 2008; (39): 205–210. doi:10.1016/j.shpsc.2008.03.004
19. Rossiianov K. *Beyond Species: Il'ya Ivanov and His Experiments on Cross Breeding Humans with Anthropoid Apes*. *Science in Context*. 2002; (15): 277-316. doi:10.1017/S0269889702000455
20. Howell Y. *Eugenics, Rejuvenation, and Bulgakov's Journey into the Heart of Dogness*. *Slavic Review*. 2006; 65 (3): 544-562. doi:10.2307/4148663
21. Potter VR. *Bioethics, Science of Survival*. *Perspectives in Biology and Medicine*, 1970; 14 (1), 127-153. doi: 10.1353/pbm.1970.0015